

Духовні вчителі та мислителі християнства й ісламу

Анотація

У навчальному посібнику розглядаються головні положення християнського віровчення та ісламу, біографічні відомості, а також діяльність духовних отців та мислителів двох світових релігій — християнства та ісламу. Про кожного діяча, крім означеного, також подається уривок одного з його творів.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

До 190 –річчя Київського університету та
філософського факультету

І. В. Васильєва, К. О. Гололобова,
Т.Г. Горбаченко, В.І. Лубський, М. В. Лубська,
Т. І. Лубська, М. М. Стадник

ДУХОВНІ ВЧИТЕЛІ ТА МИСЛИТЕЛІ ХРИСТИЯНСТВА Й ІСЛАМУ

Навчальний посібник
для студентів-філософів та релігієзнавців

Видавництво
"Центр учбової літератури"
Київ — 2024

УДК 2(075.8)

Д 85

Рецензенти:

Лозко Г. С. — доктор філософських наук, професор;

Ломачинська І. М. — доктор філософських наук, професор;

Богдановський І. В. — доктор філософських наук, професор.

Автори:

І. В. Васильєва, доктор філософських наук, професор;

К. О. Гололобова, кандидат філософських наук, доцент;

Т. Г. Горбаченко, доктор філософських наук, професор;

В. І. Лубський, доктор філософських наук, професор, академік АНВАУ;

М. В. Лубська, доктор філософських наук, професор, академік АНВАУ;

Т. І. Лубська, магістр права Академії мистецтв, Братислава;

М. М. Стадник, доктор філософських наук, професор.

Д 85 **Духовні вчителі та мислителі християнства й ісламу : навчальний посібник для студентів-філософів та релігієзнавців /** І. В. Васильєва, К. О. Гололобова, Т. Г. Горбаченко, В. І. Лубський, М. В. Лубська, Т. І. Лубська, М. М. Стадник; за ред.: докт. філософ. наук, проф. В. І. Лубського, докт. філософ. наук, проф. Т. Г. Горбаченко: Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2024. 760 с.

ISBN 978-611-01-3281-7

У навчальному посібнику розглядаються головні положення християнського віровчення та ісламу, біографічні відомості, а також діяльність духовних отців та мислителів двох світових релігій — християнства та ісламу. Про кожного діяча, крім означеного, також подається уривок одного з його творів.

ISBN 978-611-01-3281-7

УДК 2(075.8)

© І. В. Васильєва, К. О. Гололобова, Т. Г. Горбаченко,
В. І. Лубський, Т. І. Лубська, М. М. Стадник, 2024.
© Видавництво "Центр учбової літератури", 2024.

СВІТАЙ ПАМ'ЯТІ

Горбаченка Григорія Давидовича
Горбаченко Надії Петрівни
Михайлова Петра Васильовича
Михайлової Марії Борисівни
Лубського Іона Кіндратовича
Лубської Марії Григорівни
Горбаченка Давида Феодосієвича
Горбаченко Ольги Іванівни
Горбаченко Лідії Давидівни
Горбаченко Меланії Феодосіївни
Горбаченка Мефодія Феодосієвича
Михайлова Миколи Петровича
Хачатуряна Сергія Івановича
Лубського Бориса Іоновича
Чуксіної Діни Іонівни
Григоришиної Світлани Костянтинівни
Василенка Миколи Івановича
Куліша Володимира Петровича
Гаєвської Олени Петрівни
Лук'янець Тамари Іванівни
Лук'янець Олега Олександровича
Бондаренка Івана Климентійовича
Бондаренко Ольги Андріївни
Дубровіна Михайла Сергійовича
Дубровіної Анастасії Герасимівни
Васильєва Василя Юхимовича
Васильєвої Олександри Георгієвни
Фуріної Катерини Гаврилівни
Фуріна Миколи Сергійовича
Бурлаки Миколи Костянтинівича
Бурлака Ніни Тимофіївни
Дударенка Валерія Івановича
Дударенко Ольги Кіндратовни
Дударенка Івана Петровича
Дибка Галини Петрівни
Дибки Миколи Федоровича
Коломійця Григорія Борисовича
Коломієць Раїси Іванівни
Дзюби Миколи Григоровича
Дзюба Надії Федорівни
Дзюба Ніни Григорівни
Дзюби Володимира Григоровича
Дзюби Василя Миколайовича
Дзюби Анатолія Миколайовича
Карловської Діани Денисовни
Мороза Леоніда Васильовича
Кривди Юрія Васильовича
Всеволодського Всеволода Пилиповича
Мороз Анни Всеволодівни
Шавла Валерія Олександровича
Шавло Олександри Василівни
Новікова Павла Дмитровича
Новікової Тамари Сергіївни
Сороки Леоніда Юхимовича

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

Передмова

Актуальність тематики даного навчального посібника обумовлена складністю процесів, які відбуваються у сучасному світі, кризою духовності й моральності, уніфікацією й стандартизацією мислення, знищенням вікових традицій, що історично були пов'язані з релігією, релігійним світоглядом, релігійною картиною світу. Намагаючись перебороти духовну кризу, історична, філософська, релігієзнавча й культурологічна думка у XXI ст. все більше звертається до проблеми духовних цінностей релігії.

Адже історія релігії, виступаючи духовною складовою сьогодення, не може ігнорувати духовний досвід релігії, її уявлення про Бога, світ і людину, діалектику вічного і сьогоденного, органічний зв'язок зі священними книгами та поглядами релігійних діячів та мислителів. Тут необхідним є аналіз релігійного мислення, яке в історії релігії виявляє свою методологічну значущість.

Звернення авторів навчального посібника «Духовні вчителі та мислителі християнства й ісламу» до розгляду духовних цінностей двох світових релігій, якими виступають християнство та іслам є цілком зрозумілим. Це зумовлено потребою вироблення нової парадигми пояснення сутності людини, її місця та ролі в суспільстві, аналізу мотивів поведінки людини в сучасному світі, де одним із значущих чинників є релігійний. Ця проблема актуалізується особливо сьогодні, коли саме нестабільність власного існування, кризовість, межовість власного буття спонукає багатьох шукати ті сфери, в яких людина могла б відчутти себе впевненою і захищеною, здобути переконання у вірності відстоюваної нею позиції, у виключності й істинності саме того шляху, який обраний нею.

Релігія — це невід'ємний елемент духовної спадщини людства. Незалежно від ставлення до релігії, кожній освіченій людині необхідно орієнтуватися в релігійно-церковних питаннях як доктринального, так і практичного характеру.

Саме навчальний посібник «Духовні вчителі та мислителі християнства й ісламу» надасть студентам-релігієзнавцям можливість осягнути феномен релігії як соціальну і духовну складову, засвоїти одну з важливих сфер світової культури, здійснити вільне і свідоме самовизначення власної світоглядної позиції, яка сприятиме вмінню застосовувати набуті знання в практичній та науковій діяльності. Це може використовуватися у поглибленій історичній, релігієзнавчій і філософській рефлексії феноменів духовності, релігійності та святості, для осмислення особливостей феномену релігії в Україні. Вона має принципове значення й для вивчення значення феномену релігії в сучасній культурі, ролі особистості в культурі й виконує світоглядну та методологічну функції щодо таких наук, як філософія, філософія релігії, соціальна філософія, соціологія релігії, етика.

Виходячи з вищезазначеного автори-укладачі даного навчального посібника вважали за потрібне так побудувати його структуру.

Перша частина «Християнство» включає розділи, присвячені розгляду виникнення християнства, основних положень християнського віровчення, віроповчальних текстів, еволюції християнства в процесі його формування. Далі розташовані розділи, присвячені православ'ю, католицизму і протестантизму. Завершує першу частину розділ, в якому розкрита дільність духовних мислителів та отців християнської церкви. Про кожного з них подається короткий біографічний огляд, а також фрагмент одного з творів діяча.

Друга частина «Іслам» включає розділи, присвячені загальній характеристиці ісламу, Корану, як священній книзі мусульман, та сунні як ісламському віроповчальному тексту. Друга частина завершується розглядом діяльності духовних вчителів та мислителів ісламу.

Завершують навчальний посібник два додатки, першим з яких є «Християнство. Словник-довідник», а другим — «Ісламознавчі терміни. Глосарій».

У результаті вивчення поглядів і праць духовних вчителів і мислителів християнства та ісламу студенти зможуть поглибити свої знання з історії релігій двох світових релігій, якими є християнство та іслам, осмислити їх історію й сучасний стан .

ЧАСТИНА I

ХРИСТІЯНСТВО

❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧

Розділ 1

Виникнення і становлення християнства

1.1. Історіографія виникнення християнства

Час і місце виникнення християнства. Почнемо вивчення християнства з розгляду проблеми його походження. Проблеми тому що — це питання було піддане значній фальсифікації збоку різних ідеологів; його тлумачення і нині становить предмет наукових суперечок. Протестантський історик християнства А.Юліхер взагалі вважає, що період виникнення християнства вкритий мороком невідомості. Але це перебільшення. З історії раннього християнства ми знаємо чимало.

Християнство виникло на початку нашої ери в Римській імперії. На відміну від усіх релігій стародавнього світу, його виникнення і поширення було вибухоподібним, супроводжувалося активною релігійно-ідеологічною і політичною боротьбою, у ході якої значно постраждала історична істина. Наукові та ідеологічні суперечки навколо цієї проблеми тривають до нашого часу.

Проблема виникнення християнства насамперед торкається питання часу і місця цієї події чи цілого ланцюга подій. Факт незаперечний — християнство виникло на межі нашої епохи в імператорському Римі. Але коли саме, в якому десятиріччі, році? І в якому саме місці грандіозної імперії, яка охоплювала все Середземномор'я, значну частину Європи, Малу Азію?

Християнська традиція точно вказує дату: 28-33 рр. н.е., роки активної проповідницької діяльності Ісуса Христа. З цим можна погодитися, якщо мати на увазі ядро, основу християнського віровчення, але враховуючи те, що — це віровчення записане вже після страти Ісуса Христа. Причому із канонічно визнаних авторів Нового Завіту лише два були безпосередніми учнями Ісуса Христа, бачили і чули його, тобто контактували з безпосереднім джерелом учення.

Усі інші вже одержали інформацію опосередковано. Очевидно, що становлення віровчення розтяглося у часі. І — це цілком природно. Після революційного вибуху ідей у Христа тривав еволюційний процес освоєння та розвитку його ідей учнями, які й надали цьому вченню завершеного вигляду. Це ми побачимо, аналізуючи Новий Завіт, написання якого тривало принаймні до середини II ст. Цього погляду (різні датування творів Нового Завіту) дотримуються більшість істориків християнства. Але християнська традиція обмежує написання новозавітних творів періодом у два-три десятиріччя по смерті Ісуса.

Відносно конкретного місця в Римській імперії, де було започатковано християнство, теж існують різні погляди. Такі дослідники, як А.Б.Ранович (1885-1945), М.О.Машкін (1900-1950), М.В.Румянцев (1812-1956) та інші, вважають, що воно виникло в діаспорі, в Александрії й Малій Азії, а не в Палестині. Звідси у них і цілковите заперечення історичності Ісуса Христа. У працях С.І.Ковальова (1886-1960), Я.А.Ленцмана (1908-1967), А.П.Каждана, І.Д.Амусіна, С.С.Аверинцева доводиться палестинське походження християнства. Немає сумніву, що цей погляд лежить в основі традиційного розуміння своєї історії самим християнством. Отже, є рація погодитися з ним і нам.

Щодо історичної періодизації процесу виникнення християнства, то він, звичайно, як і всякий історичний процес, має свої етапи розвитку. Існують і різні погляди на тривалість та зміст цих періодів. Деякі дослідники історії християнства вважають, що було допауліанське і пауліанське християнство. Відомий історик С.Токарев і філософ О.Левада навіть вживають такий термін «іудейське християнство», визначаючи той період, коли християнство тільки-но виникло й існувало майже в межах іудейства. Український дослідник історії християнства П.З.Козик викладає ґрунтовну концепцію, згідно з якою в процесі формування цієї релігії слід розрізняти етапи початковий, первісний (друга половина I ст. н.е.), потім раннє християнство (з кінця I до початку IV ст.) і як завершення формування християнства — церковне, Нікоцареградське,

Вселенське християнство (IV-VII ст.). Логічні ознаки у змісті й формі християнства I—VII ст., які можуть становити основу такої періодизації, справді є. Ми будемо дотримуватися першої концепції, маючи на увазі, що перехід від християнства Ісуса до християнства Павла сам по собі був складним і багатоетапним. І головне цей перехід приніс християнству неоціненний соціальний досвід.

Виникнення християнства в Римській імперії слід розглядати як процес, що складається з двох стадій: власне виникнення його як релігійної школи, течії в Палестині й поширення в Римі, а потім і в усій імперії як нової релігії.

Соціально-політичні причини та ідейні передумови виникнення християнства.

Історичні умови виникнення християнства. З 27 р. до н.е. в історії Стародавнього Риму почався п'ятисотрічний період Римської імперії. Перша його частина, до 193 р. н.е. — це період її піднесення, так званий принципат. Влада тоді належала династіям Юліїв -Клавдіїв з родичів Августа (27 — 68 рр.), Флавіїв (69-96 рр.) і Антонінів (96-192 рр.)). Принцепс сенату, якому належала верховна влада, мав імперій, тобто верховну військову владу, а також звання верховного жерця — понтифіка і одночасно посідав інші вищі посади (консула, проконсула, цензора

тощо). В його титул входило звання імператора, ім'я Цезаря і Августа. Імператор утискував права та владу аристократії й виступав гарантом інтересів усього класу рабовласників.

У період принципату відбувається прискорений розвиток рабовласницької економіки Риму і змінюється державна влада. Зростає територія імперії, вона стає світовою: до неї входить Північна Африка, Єгипет, Іспанія, Галія, Італія, Далмація, Епір, Фракія, Данія, малоазійські держави, держави Східного Середземномор'я. Залежними від неї були землі Парфянського царства, Великої Вірменії, Північного Причорномор'я.

Політичне життя Римської імперії як у метрополії, так і в провінціях було буремним. Ішла боротьба за імперську владу, вплив на неї, високі урядові посади, владу в провінціях. До вищих станів належали сенатори зі старої аристократичної землевласницької знаті чи з верхівки, що вислужилися перед імператором, вершники з великих землевласників, чиновників і військових (з них вербувалися численні посадові особи); декуріони місцеві землевласники, що займали вищі посади в міській магістратурі та в місцевих радах. Ці три стани протистояли плебсу, що складався з торговців, ремісників, дрібних землевласників і орендаторів, найманих робітників, а також великої кількості рабів.

Щораз виникали повстання рабів і пригноблених народів. Серед них найбільш значні повстання: у Британії в 61 р., у Галії в 68 р., у Іудеї в 66-73 рр. та ін.

Палестина між I ст. до н.е. — початком I ст. н.е. була однією з провінцій імператорського Риму і разом з ним переживала процес еволюції рабовласників. У ній частина вільних жителів одержувала права римського громадянства, займала урядові посади. Провінціальна аристократія мала свої привілеї. Ішов процес відмирання залишків родового общинного ладу. Римське військо, римський суд і римський податковий апарат визискували й грабували провінції в інтересах метрополії. Трудящі маси Палестини зазнавали подвійного гноблення: і збоку римських визискувачів, і збоку своїх іудейських. Соціальне напруження раз у раз викликало збройні виступи пригноблених, які нещадно придушувалися. Постійні соціально-політичні негаразди потребували відповідного ідеологічного виразу, і в ті часи єдиною формою такого виразу була релігія.

У 63 р. до н.е. римський полководець Помпей підкорив Єрусалим, і Палестина перетворилася на римський протекторат. Державна незалежність Іудеї формально існувала (царювала династія Хасмонейв), але всі державні справи вирішувалися римлянами. Від 37 р. до н.е. почалося царювання Ірода, який тримався на троні лише за допомогою відвертого терору. Після його смерті в 4 р. до н.е. імператор Август поділив Іудейське царство на три окремі держави. Більша частина Іудеї і Самарії дісталася одному із синів Ірода — Архелаю. Архелай правив так, як і його батько: з кривавим насильством. За ініціативою іудейської і самаритянської аристократії Август у 6 р. н.е. позбавив його влади. Підлегла йому територія була включена до складу Сирії. Державну владу в Палестині успадкував його намісник, який призначався імператором з числа римських вершників і був підлеглим імператорському легату Сирії. В Іудеї в цей час продовжується інтенсивне релігійне життя, утворюються нові релігійно-політичні течії. Навколо Єрусалимського храму групуються саддукеї з іудейської знаті. Вони займали

жрецькі, військові та адміністративні посади, дотримуючись консервативної лінії в релігії і державі. Другу впливову течію становили фарисеї-торговці, лихварі, середні землевласники, середні і нижчі служителі культу. Вони ревно вивчали і тлумачили Тору, визнавали усну традицію, яку заперечували саддукеї. Ставлячись із зневагою до простих віруючих (дрібних торговців, ремісників, селян), вони відмежовувалися від них під приводом дотримання релігійної чистоти.

Особливу релігійно-політичну течію представляли есеї. Вони жили окремими общинами; займалися, головним чином, землеробством; мали спільну власність на майно і спільне споживання. Есеї дотримувалися аскетизму, багато з них були безшлюбними. Особливу увагу вони приділяли ритуальній чистоті, перед спільними трапезами здійснювали обмивання, носили лише білий одяг. Загалом вони поважали Єрусалимський храм, надсилали до нього свої пожертвування, але заперечували жертву тварин, дотримувалися суботніх днів. Усі свої справи вирішували на зборах общини. Там же обирали свою старшину, якій корилися беззаперечно. Державну владу поважали і корилися їй як владі від Бога. Есеї вірили у всевладність Бога, божественне приречення, безсмертя душі та потойбічне життя. Вивчення священних книг було обов'язковим кожного з них. В общини есеїв здебільшого йшли знедолені люди. Вважають, що есеїв було близько 4 тис. з 500-тисячного населення Іудеї.

Але досить стійка і розвинута релігійна традиція, яка панувала в Палестині, — сформований ортодоксальний іудаїзм. Він був основним релігійним витком християнства. Ще в XIX ст. відомий історик Ю.Велльхаузен (1844-1918) переконливо довів, що іудаїство підготувало ґрунт, на якому утворилося християнство.

Від іудаїзму християнство запозичило міфологію, усі анімістичні уявлення, багато чого з іудейського фетишизму і магії. Образ Христа склався під впливом іудейського вчення про месію. Саме виникнення християнських сект відбувалося у межах іудейських общин, про що свідчать численні рукописи давньоєврейською і арамейською мовами, знайдені поблизу селища Хірбет-Кумран на узбережжі Мертвого моря.

Тепер у розпорядженні вчених знаходиться кілька десятків тисяч фрагментів стародавніх рукописів. Це кілька сотень книг, ціла бібліотека стародавньої думки, їх звать «кумранськими рукописами», чи «рукописами Мертвого моря»; вони розповідають про релігію безпосередніх попередників християнства. Релігійно-філософські погляди кумранітів полягали в дуалістичному світобаченні, вченні про фатальність і приречення, у месіанських та есхатологічних уявленнях, у вченні про потойбічне життя.

Кумраніти жили общиною, схожою за способом життя на монастирську. Вступ до общини був добровільним, але умови відбору і прийняття до общини були досить суворі. Приймали на виховання також дітей. Життя в общині було суворо регламентоване: обов'язкова фізична праця, тривалі богослужіння, обов'язкове релігійне навчання. У них існувала колективна власність, практикувалося колективне споживання їжі. Усе це регламентувалося Статутом, порушення якого жорстоко каралося.

Ці відкриття породили нові загадки в історії християнства, оскільки документи датуються II—I ст. до н.е., тобто набагато раніше від визнаної дати

виникнення християнства. Кумранські рукописи підтверджують, що вже у II ст. до н.е. у межах іудаїзму існувало вчення, дуже схоже на християнство. Є навіть уривки, які текстуально збігаються з окремими місцями Нового Завіту. Йдеться про якогось «учителя справедливості», який загинув від рук ворогів.

Релігійну підготовку християнства здійснили також численні східні культури, насичені містичними ідеями: зокрема, культ перського бога сонця Мітри (мітраїзм), сирійсько-фінікійський культ бога Адоніса і навіть зороастризм. Ідейна підготовка християнства була здійснена греко-римською філософією. До філософських попередників християнства належить Філон Александрійський (25 р. до н.е. — бл. 50 р. н.е.). Він об'єднав реалізм Платона з монотеїзмом іудаїзму. За Філоном, Бог-Отець виступає як творець ідей, душі, світу, а посередником між Богом і людьми є Логос, Світовий Розум. Матеріальний світ, тіло людини Філон вважав грішним началом, темницею для божественної душі. Світ врятує месія, а до його приходу люди повинні все перетерпіти. Ці ідеї Філона і стали однією з філософських передумов християнства. У підготовку до християнства значний внесок зробили стоїки. Стоїцизм розробляв проблеми моралі, пропагуючи покірливе ставлення до навколишнього світу, відмову від радощів і насолод. Найвидатніший представник стоїків Сенека (бл. 5 р. до н.е. — 65 р. н.е.) критикував сучасне йому суспільство, проте не виступав проти багатства і рабовласництва (він сам був найзаможнішою людиною свого часу). Він вимагав, щоб раб був покірним рабовласнику, а останній витриманим, справедливим і розсудливим. І раб, і рабовласник рівні, але тільки у можливості морального вдосконалення. Сенека висунув ідею «промислу божого». Християнство щедро запозичувало ідеї в Сенеки. Існує легенда про те, що він листувався з одним із засновників християнства, апостолом Павлом. Важливим філософським джерелом для християнства була платонівська ідеалістична філософія. Саме вона обґрунтовувала поділ світу на матеріальний і духовний, одночасно надаючи другому пріоритет. До часів створення Нового Завіту платонівський метафізичний ідеалізм був найпоширенішим в античному світі філософським поглядом. Християнство вдало скористалося цим. При формуванні філософської концепції християнства був широко використаний ірраціоналізм античної філософії, але християнське богослов'я не цуралося і раціоналізму.

Ідейний розвиток стародавнього світу в межах Римської імперії створив міцну релігійно-філософську традицію, і коли назріла потреба в новій релігії, необхідний філософський ґрунт уже був.

1.2. Історичні, міфологічні, євангельські інтерпретації особистості Ісуса Христа

Проблема особи Ісуса. Євангельська концепція. Проблема походження християнства міцно пов'язана з проблемою особи Ісуса Христа центральної фігури цього процесу. На сучасному етапі дослідження проблеми чітко визначилися три концепції її вирішення.

Перша це євангельська ортодоксально-богословська концепція, яка вважає християнство наслідком надприродного Об'явлення, Бог дарував християнство

людству через свого Сина — Ісуса Христа. Його біографія і (що більш важливо) вчення викладені в Новому Завіті, кожне слово якого святе і не підлягає ніякому сумніву. Безумовно, найгрунтовнішим джерелом біографії Ісуса Христа справді є Новий Завіт. Така думка проникла навіть у радянську історіографію. Щоправда, серед християнських істориків є такі, що намагаються вдатися до раціонального тлумачення Нового Завіту. Так, сучасні протестантські історики релігії О.В.Карєв (1854-1971) і К.В.Сомов (1920-1968) у своєму викладі історії християнства нічого не пишуть про земне життя Ісуса, про чудеса, які його супроводжували, хоч називають багатьох старозавітних і (ще в більшій кількості) новозавітних персонажів як цілком реальних.

Ці історики навіть наближаються до наукового розуміння проблеми виникнення християнства. Але вони не можуть відмовитися від головного в богословській концепції — визнання цього процесу надприродним, тому в цілому перебувають у межах ортодоксально-богословської концепції походження християнства.

Богословська ортодоксія детально розробила євангельський образ Христа. Він сприйнятий всіма напрямками християнської релігії й підданий численним богословським тлумаченням. Навколо нього точилася тривала боротьба, яка привела до оформлення єресей. До цього образу зверталися мислителі й митці, письменники і вчені; він міцно увійшов у духовну культуру людства і є її величним здобутком. В образі Ісуса Христа чудово втілилися всі ідеали християнства, його надбання, що зробили цю релігію найвпливовішою світовою релігією в історії людства, і його втрати, які не дали можливості здійснитися цим надбанням.

Євангельська концепція надприродної боголюдини Ісуса Христа звичайно критикується шляхом розкриття численних суперечностей Нового Завіту логічного, історичного, етнографічного та іншого плану. Такі суперечності є. Церковні історики з ними або погоджуються, або старанно уникають їх. Але врешті-решт вони звертаються до аргументу, з яким важко сперечатися це все справа віри: віра може суперечити здоровому глузду. Євангельська історія Христа утверджується вірою. Погоджуючись із віруючими у їх відданості вірі, лишимо осторонь цю критику і разом з тим визнаємо право на існування інших поглядів на походження християнства. Також визнаємо за необхідне використати євангельську концепцію Ісуса Христа, послатися на неї при викладі історії християнства, оскільки в ній яскраво втілені його ідеали.

Науковий підхід до питання історичності особи Христа спричинив ще дві концепції: міфологічну та історичну.

Міфологічна концепція. Міфологічна концепція, засновниками якої вважають французів К.Вольєна (1757-1820) та Ф.Дюпюї (1742-1809), виходить з того, що образ Христа створено штучно на підставі східних астральних (особливо сонячних), а також стародавніх землеробських культів умираючих і воскресючих богів (Осіріса, Таммуза). Можливий також вплив культу Будди.

Міфологічний напрям визнає Ісуса Христа міфічним образом, який склався під впливом тотемістичних уявлень чи землеробських культів, або на основі астральних уявлень. Уся євангельська міфологія оцінюється як запозичення з більш стародавніх міфів.

Коли виникло християнство, творці нової релігії прикрилися авторитетом вигаданої надприродної особи, проголосивши її засновником християнства, і сконструювали образ Христа, користуючись міфологічним багажем східних релігій. Історія стародавніх релігій дає досить багато свідчень на користь такого припущення. У цьому сильна сторона міфологічної концепції, прихильниками якої були історики Дж.Робертсон (1856-1933), А.Древе (1865-1935), А.Немоєвський (1864-1920), І.О.Морозов (1854-1946), Р.Ю.Віппер (1859-1954), С.І.Ковальов (1886-1960), Я.А.Ленцман, М.М.Кубланов, Й.Л.Кривильов (1908-1987), Г.МЛівшиць.

Англійський вчений Дж.Робертсон, наприклад, розглядає євангельську біографію Ісуса Христа як суцільний міф, запозичений у численних попередників християнства з кола релігій стародавнього світу. У книзі «Євангельські міфи», що вийшла ще у 80-х рр. XIX ст., він розкладає євангельську оповідь на 30 біографічних міфів і, крім того, аналізує міфи повчальні. Заперечував історичність дванадцяти апостолів, а також апостолів Петра і Павла такий відомий дослідник історії християнства, як А.Древе.

Міфологічна концепція була сприйнята більшістю марксистських атеїстів. Вона широко використовувалася в колишній антирелігійній пропаганді. Вважалось, що довівши неіснування Ісуса Христа, можна спростувати все християнство в цілому. Але це була наївність. Войовничий атеїзм міфологічної концепції лише зашкоджував аналізу християнства, як релігії.

Історична концепція. Історична концепція склалася в Німеччині під впливом історіософських ідей Гегеля: християнство — це релігія специфічного типу відкриття, релігія істини і свободи. Вона третя стадія після природної (стародавніх китайської та індійської), а потім художньої (іудейської, грецької та римської) стадії історичного розвитку релігії. Гегелівська філософія історії релігії виходить із того, що ця історія чиста філіація ідей, розвиток ідеї самої по собі, незалежно ні від чого. Насправді ж історія релігії — це невід’ємна частина всієї історії людства, історії громадянської і політичної, історії матеріальної і духовної культури людства, історії людини і суспільства. Але Гегель відкрив можливість історичного підходу до релігії, її вчень і культу (тоді як до нього богослов’я припускало лише можливість історичного погляду на християнство, на його засновника). Ось чому учні Гегеля Ф.Баур (1792-1860), Д.Штраус (1808-1874) і Б.Бауер (1809-1882) розглядали ідею і образ Христа в історичному аспекті. Так само робили і протестантські богослови Ю.Велльхаузен, А.Гарнак (1851-1930), А.Луазі (1857-1940) та ін. Серед цих учених особлива роль належить лівому гегельянцеві Давиду Штраусу. У 1835-1836 рр. він видав історично-художній твір «Життя Ісуса». Цим він поклав початок науковій розробці проблеми історії християнства. Він доводив, що Ісус Христос — це цілком історична особа, життя якої потім було міфологізоване. Його твір складається з двох частин, назва яких точно передає зміст твору і концепції Д. Штрауса: історичний нарис життя Ісуса, її походження і розвиток. Слідом за Штраусом пішла велика кількість різноманітних авторів. Методами історико-філологічного аналізу християнських та інших документів вони намагалися з’ясувати справжню історичну особу Христа, помітно заземлюючи цей образ. Згідно з історичною концепцією, існувала конкретна особа, не Бог, не надприродна істота, а геніальний проповідник,

біографія якого згодом зазнала релігійно-міфологічного оброблення. Історичний напрям вважає, що в основі образу Ісуса Христа лежить життя конкретної видатної історичної особи, біографія якої була міфологізована з метою надання його вченню містичного авторитету, і що саме цю традицію відображують твори, які входять до складу Нового Завіту.

Історичний напрям у 20-х роках ХХ ст. був скоригований екзистенціальним підходом до цієї проблеми Р.Бультмана (1884-1976) — у тому розумінні, що слід розрізняти «історичного Ісуса» (про якого ми практично нічого не знаємо) від «Ісуса віри». Віра враховує тільки ситуацію екзистенціального вибору, для означення якого ми звертаємося до новозавітного міфу. Якщо ми відокремлюємо віру від цього міфу, «деміфологізуємо» її, сприймаємо її як факт, то ми повинні просто вірити в Христа, в його існування. І він стає реальним. Що ж до чудес, то їм можна дати реалістичне тлумачення, а тексти Нового Завіту вільно трактувати як іншомовні та умовні. Так, історична школа (це вже в наші часи) набирає нових можливостей. Праці Р.Бультмана «Теологія Нового Завіту» (1949), «Віра і розуміння» (1952) є значним кроком протестантського богослов'я у науковому розумінні християнства.

Очевидно, в основі і євангельського, і міфічного, й історичного погляду на особу Христа все ж лежать уявлення про конкретний персонаж. Християнство було продуктом релігійної творчості широких мас, що висунули багатьох осіб. Серед них був і той геніальний проповідник, який дістав ім'я Ісуса Христа. Містичні настрої, що охопили в той час маси, чекання спасителів, провісників, чудес створювали сприятливий ґрунт для обожнювання пророків, нових ідей. Та й ці пророки, «вчителі справедливості», фанатичні й нестримані у своєму проповідницькому запалі були готові відгукнутися на настрої мас. Ось чому й складався образ боголюдини замість реальної особи, очевидно, геніальної, але, безумовно, не Бога, не творця чудес і не надприродного пророка.

Якщо довіряти євангеліям в описі історії виникнення християнства, то слід визнати, що фундатором нової релігії був якийсь Іоанн. Він раніше від Христа проповідував скорий прихід месії, закликав жити добродібно, практикував ритуальне обмивання своїх новонавернених. Його називали «Хреститель», «Баптист», «Предтеча». Іоанн хрестив Ісуса, звинувачував Ірода в розпусті й був страчений. Однак першовчителем християнства все ж проголосили Христа, а особу Іоанна було відсунуто на другий план. Певно, тут позначилася та обставина, що біля джерел християнства стояло чимало творців.

Цілком зрозуміло, що вичерпнішу інформацію з цього питання могли б дати незалежні джерела у вигляді свідчень римських хроністів середини I ст. н.е. Але їх немає. Чи вони не існували, чи з якихось причин втрачені (останнє, мабуть, вірогідніше), але прикрий факт є фактом.

Інша література теж не дає бажаних матеріалів. Сенека, видатний римський письменник і філософ, ідеї стоїцизму якого дуже близькі християнству, у своїх творах не згадує про християнство. Філософ і теолог Філон (бл. 25 р. до н.е. — бл. 50 р. н.е.) з Александрії, чиї погляди теж багато в чому були сприйняті християнством, ніде не називає його. Поет Лукіан (39-65 рр. н.е.) описує громадянську війну у Римі в середині I ст. н.е. і не згадує про Христа. Можна ще посилатися на Плутарха (46-127), Плінія Старшого (бл. 23 — 79), Ювенала (60-

127), Марціана (40-104), Персія (34-62), які відзначалися сумлінністю, описуючи сучасний їм світ, теж нічого не говорять про таку відому постать, як Ісус Христос. Щоправда, у творах Іосифа Флавія (37-105), який написав «Іудейську війну», істориків Таціта (54-119), Светонія (70-160) і римського письменника Плінія Молодшого (бл. 62-114) є згадки про християнство. Проте є думка, що ці згадки були пізнішими вставками (інтерполяціями). Втім деякі історики та богослови ці сумніви в істинності названих свідчень відкидають і цілком визнають їхню достовірність.

Зваживши на всі ці обставини, можемо сказати, що обмеженість історичних джерел про Ісуса Христа ускладнює побудову уявлень про нього, але зовсім не виключає їх. Що ж до євангельської традиції, то вона має бути сприйнята по-науковому, критично.

Ісус Христос, його біографія. Батьки Ісуса — Іосиф та Марія жили в Галілеї, у північній частині Палестини, у невеличкому місті Назарет. Народився ж Ісус в Іудеї, у Віфлеємі, місті, яке розташовано на південь від Єрусалима, куди Іосиф із дружиною прибув для проходження перепису населення.

Відбулося народження Ісуса незадовго до смерті Ірода в 750 р. за римським літочисленням. Рік, що почався після народження Ісуса, вважається першим роком літочислення, яке прийнято всіма цивілізованими народами. Це літочислення «від Різдва Христового» введено через 500 років після описаних подій, коли чернець Діонісій Малий за розпорядженням папи Іоанна I обчислював час святкування Пасхи і визначив, що Ісус Христос народився в 754 р. від заснування Рима. Старе літочислення від заснування Рима було відкинута і введено нове, початок якого визначено з великими суб'єктивними допущеннями.

Ісус — син теслі, мав чотирьох братів, а також сестер. Дитинство і юнацтво його минули в глухому провінційному місті, до якого ледве-ледве доходив подих еллінської та римської культур. У дитинстві, юнацтві та в подальшому житті Ісус ніколи не виїздив за межі Палестини. Принаймні Євангелія про це не згадують. А Єрусалимський храм відвідував з батьками щорічно на Пасху. Очевидно, він знав грамоту, бо часто цитував Біблію, а дванадцятирічним хлопчиком вразив своєю мудрістю учителів храму. Іудейську традицію та культуру він знав добре, хоч формально й не одержав іудейської освіти, у нього не було вчителя.

Ісусу було десь близько тридцяти років, коли він одержав водне хрещення від Івана Хрестителя. Потім він проходив спокушання від диявола в пустелі. І після цього став активно проповідувати своє вчення, подорожуючи по Галілеї, але зарезервувавши собі як більш-менш постійну базу місто Капернаум, бо в своєму рідному місті, як доречно сказав сам Ісус, важко бути пророком.

Ренан зображує галілеян, слухачів Ісуса, простими і довірливими людьми, які наївно вірили чуткам про чудеса, що їх творив Ісус, його твердженням, що він Син Божий. Людям, більшість яких зазнавали гноблення як від своїх національних поневолювачів, так і іноземців, він проповідував, що ось-ось настане царство Боже, під яким розуміли докорінну зміну всіх земних порядків. І щоб увійти в це царство Боже, слід визнати авторитет Єдиного монотеїстичного Бога, покаятися у вчинених гріхах і йти за Сином Божим, яким Ісус оголосив себе. Такі заклики знайшли плідний ґрунт. У Ісуса відразу з'явилося чимало послідовників.

Е.Ренан зауважує, що своїм численним проповідницьким перемогам Ісус зобов'язаний також чарівності своєї особистості, своїх промов. Переконливе слово, погляд, жест доходив до душі слухачів і привертав до нього відданих учнів. Широко користувався Ісус у своїх промовах притчами, в яких повчання висловлюються в алегоричній формі. Вислови його логічні та впевнені, формули категоричні.

Із числа галілеян Ісус обирає своїх учнів, а з них вибирає дванадцять апостолів: Петра і Андрія, Якова й Іванна, Пилипа і Варфоломія, Матвія і Хому, Якова і Симона, Юду Якового і Іуду Іскаріотського (Лк. 6:13-16). Їх він називав сіллю землі, світом для світу. Після зрадництва Іуди замість нього в число апостолів було добрано Матвія. Швидко проповідь Ісуса набрала широкої популярності. Він стає відомим чудотворцем. Головною темою його проповідей були соціальні та етичні проблеми. Інших проблем (філософських, історичних, природничих, мистецьких тощо) він лише торкався.

Ісус мимоволі увійшов у конфронтацію з ортодоксальним іудейством, оскільки порушував ряд іудейських культових положень, зокрема про святкування суботи (Лк. 6:1-5), брав на себе право відпущення гріхів, яке у іудействі належало лише Богу, спілкувався з грішниками, які у саддукеїв і фарисеїв були майже недоторканні (Лк. 7:36-39). Протестантський історик християнства А.Юліхер зауважує, що Ісусу було властиве іудейське подолання іудейського: він веде боротьбу з фарисеями, але не зі Старим Завітом.

Ісус і його учні весь час жили на відкритому повітрі, чому сприяв чудовий клімат Галілеї. Проповідуючи, він завжди обирав для себе зручну позицію, щоб його могли краще бачити і чути: чи то з човна біля берега, на якому збиралися слухачі; чи то з гори, де повітря чисте й прозоре.

Яскравий взірець ораторського мистецтва — його проповідь з гори про блаженство (тобто щастя), яка дістала назву Нагірної проповіді: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне. Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені. Блаженні лагідні, бо землю впадкують вони. Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть. Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть. Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть. Блаженні вигнанні за правду, бо їхнє Царство Небесне» (Мт. 5:3-10).

Досягнувши великого успіху в проповіді свого вчення в Галілеї, Ісус переносить свою діяльність до цитаделі ортодоксального іудаїзму — Єрусалиму. Мабуть, у 32 р. він іде в — це місто на свято Кушів. Там його зустріли недобррозичливо. А він відверто негативно ставився до іудейського храмового життя, зовсім не схожого на патріархальне галілейське. Від єрусалимського галасу Ісус часто тікав до невеличкого селища Віфанії поблизу іудейської столиці (Мр. 11:12). Ісусу доводиться вести гостру полеміку із саддукеями і фарисеями, які в ненависті до нього забували про розбрат між собою. У цій полеміці Ісус незмінно перемагав. «Горе вам, книжники і фарисеї», — запально пророкував він. Про Єрусалимський храм він сказав, що його він може легко зруйнувати і в три дні побудувати нерукотворний храм. (Мр. 14:58; 15:29). Ці слова потім стали приводом до засудження Ісуса.

Узимку з 32 на 33 рік Ісус мандрує берегом Йордану, до міста Єрихон, де відвідує митаря (збирача податків, людину жорстоку, тому грішника) Закхея і цим підкреслює можливість урятування всіх, у тому числі й такого грішника. Перед Пасхою Ісус врочисто в'їздить до Єрусалима, приходить до храму і виганяє звідти торговців жертвними тваринами (Мр. 1:1-15). Ісуса врочисто зустрічають, коло його учнів збільшується.

Передпасхальний тиждень останній у житті Ісуса. Іудейська верхівка вирішує віддати Ісуса на суд синедріону. Увечері, у четвер, Ісус разом зі своїми улюбленими учнями дванадцятьма апостолами вчиняє обряд пасхальної вечері, яка дістала назву Тайної Вечері. (Зауважимо, на день раніше традиційної іудейської пасхальної вечері.) В очах фарисеїв це теж злочин. На Тайній Вечері Ісус пророкує, що один з учнів зрадить його, а інші відмовляться від нього. Він причащає учнів хлібом і вином як своїм тілом і кров'ю, бо себе вважає жертвним агням.

Далі події розгортаються дуже динамічно. Вночі, після вечері, приходять прибічники іудейської старшини заарештувати Ісуса. Іуда цілує Ісуса і цим вказує, кого треба схопити (Мр. 14:43; Лк. 22:47). Ісуса привозять на суд синедріону, який того року очолював Йосип Каіафа, зять Анни, колишнього первосвященника, який цю посаду вже втратив, але фактично керував єрусалимською іудейською общиною. Анна був вождем єрусалимських саддукеїв, він очолював зганьблення Ісуса, був його фактичним суддею і катом.

Синедріон звинуватив Ісуса в богохульстві та намаганнях зруйнувати іудейську релігію. Ісус не виправдовувався, бо розумів, що вирок уже ухвалено і він буде страчений. І справді, синедріон одностайно визнав його винним у намірі зруйнувати храм, за цю провину належала кара на горло. Але рішення синедріону мало бути затверджене прокуратором Іудеї, яким на той час був Пілат.

Пілат справу Ісуса прийняв з невдоволенням. Коли до нього привели Ісуса, він розмовляв з ним віч-на-віч, зміст цієї розмови навічно лишився невідомим, про нього не розповіла жодна зі сторін. Вважають, що Пілат був прихильний до Ісуса і шукав можливості виправдати його. Вже при народі Пілат спитав Ісуса, чи справді він є царем іудейським?. Пілат не бажав втручатися в іудейські релігійні суперечки і мав намір відпустити Ісуса. Він звернувся до народу і запропонував відпустити Ісуса за звичаєм милувати одного із злочинців перед святом. Але натомп, підбурюваний іудейськими священиками, зажадав волі Вараві, що був засуджений до страти за участь у збройному заколоті. Пілат вимушений був зробити це. Ісус був приречений до страти. Оскільки іудейські священики виставили Ісуса перед Пілатом не стільки руйнівником іудейської релігії, як політичним злочинцем, що претендує на владу «царя іудейського», то він мусив бути страчений не побиттям камінням (як це бувало з віровідступниками), а римським військом через розп'яття. Саме цей спосіб страти був призначений для рабів, розбійників, убивць, усіх тих, кого, крім позбавлення життя, вважали за потрібне ще й зганьбити.

Десять опівдні п'ятниці Ісуса, разом з ще двома розбійниками, які чекали на страту, повели до її місця. Ісус, виснажений знущанням іудейського натомпу, яких він зазнав після згоди Пілата на страту, не міг нести свого хреста. Тоді римські воїни примусили це зробити Ісуса, бо учнів Ісуса в цей час з ним не було. На горі

Голгофа відбулася жорстока страта. Ісуса прив'язали і прицвяхували до хреста, а зверху прибили напис грецькою, латинською і єврейською мовами: «Цар іудейський». Невелика група прибічників Ісуса, головним чином з жінок, були присутні при його мучеництві. Вони співчували йому. Інші присутні та перехожі знущалися з нього. За кілька годин страждань великий засновник нової релігії помер.

На прохання Йосифа, члена синедріону, людини заможної і впливової, Пілат віддав йому тіло Ісуса. За допомогою ще одного прихильника Ісуса, Никодима, тіло було поховане за іудейськими звичаями в поховальному гроті в Гетсиманському саду поблизу Голгофи. Усе це було зроблено швидко, бо в іудеїв з вечора п'ятниці починалася субота, та ще й пасхальна.

Коли в неділю рано жінки прийшли до Гроба Господнього, тіла в печері вже не було. Учні Ісуса одностайно заявили, що він воскрес. Е.Ренан зауважує, що для історика життя Ісуса закінчено з його останнім зітханням. Але для віруючого — це зовсім не так: Ісус воскрес для життя вічного.

Євангелія розповідають, що коли до Гроба Ісусового прийшла Марія Магдалина і побачила його порожнім, вона покликала апостолів Петра та Івана, які оглянули печеру і пішли геть. Марії ж було видіння Ісуса, вона повертається до Єрусалима і розповідає всім, що бачила його воскреслим. Е.Ренан високо цінує дії Марії Магдалини. Це вона в якусь одну годину врятувала всю справу створення християнства і вирішила його майбутнє. Віра у воскресіння Ісуса Христа, яке було символічним сприйняттям Богом викупної жертви Ісуса за людей, а потім у вознесіння його на небо і в майбутнє друге пришестя істотно вдосконалила християнство.

За євангеліями далі справи розгорталися так: Ісус кілька разів з'являвся своїм учням, на сороковий день свого другого земного життя, після бесіди з учнями, Ісус вознісся на небо, доручивши учням іти проповідувати його вчення. Але євангеліст Лука каже трохи інше — після вознесіння Ісуса на небо учні його постійно перебувають у храмі, славлячи Бога. На п'ятидесятий день після вознесіння Ісуса до апостолів, що зібралися разом, зійшов Дух Святий, вони заговорили різними мовами і, таким чином, одержали можливість проповідувати нову релігію різним народам.

1.3. Основні ідеї християнства

Еволюція християнства в процесі його формування. Головною ідеєю первісного християнства, яким воно вийшло з уст Христа, було екзальтоване чекання видатних історичних подій, які змінять долю людства і покладуть початок новому світу. Ці події матимуть есхатологічний характер: настане кінець світу, відбудеться Страшний суд, на якому кожному доведеться відповідати за свої вчинки, за все своє життя. Ця есхатологічна драма відбудеться незабаром, про що свідчать наочні ознаки: повстане народ на народ, царство на царство, настануть місцями голод, мор і землетруси, віруючих переслідуватимуть, Єрусалим буде спустошений, з'являться лжепророки тощо. Християнська есхатологія була підставою для ідей ненависті до існуючих порядків, до Римської імперії. Здійснення цієї есхатологічної революції покладалося на Месію, якого вбачали в

Ісусі, і він одержав ім'я Христа, що і означає грецькою мовою «месія». І вже тоді підкреслювалася приреченість, жертвний характер цієї месіанської особи. Саме ці ідеї лаконічно і метафорично висловив Ісус у своїй заяві, що він зруйнує Єрусалимський храм і за три дні побудує новий. І він же визнав своє месіанське покликання. Для іудаїзму ці ідеї були не нові, іудейській ортодоксії перечили не самі вони, а їхня крайня актуалізація, яка містила в собі прямий заклик до соціальних змін. Звідси непримиренність і лють іудейської верхівки до Ісуса та його учнів. А за верхівкою, як ми бачили, пішла і більшість народу.

Револьюційно-демократичний дух був наявний у цьому самому первісному християнстві. Він виявився як у складі, так і в характері перших християнських общин у Галілеї, а потім в Єрусалимі, в усій Малій Азії й тривалий час у Римі. За Ісусом Христом пішла найбільш знедолена частина іудейського суспільства: селяни, рибалки, ремісники, дрібні торговці, раби, люди малоосвічені й прості, їм нічого було втрачати, вони могли просто встати зі свого робочого місця, залишити свою хижу, човна чи заступа і піти за Христом, не питаючи, куди він їх веде. А якщо і траплялися серед них люди заможні, з освітою, то вони не завжди афішували свою причетність до руху або утворювали ближчий почет учителя.

Демократичний характер первісного християнства виявлявся в елементах спільнот власності, але не у сфері виробництва, а в сфері споживання. Це зовсім не був «християнський комунізм», — це були далекі ознаки майбутнього вчення, бо комунізм неможливий у злиденності більшості. З цією есхатологічно-месіанською револьюційно-демократичною ідеологією християнство і заявило про себе в другій половині I ст. н.е. у Римській імперії «Об'явленням святого Іоанна Богослова», першим за часом документом Нового Завіту.

Апостола Павлу і його спільникам належить виключна роль в історії християнства: вони обережно й поступово, ні на йоту не порушуючи віронавчального і морального авторитету Ісуса Христа, доповнюють і змінюють есхатологічну і месіанську концепцію вчителя. Насамперед вони пом'якшують його актуалізацію це станеться, але не так швидко, як думалося, принаймні, не сьогодні. Коли? Цього нікому не дано знати. Врятування людства буде, але вже в другому пришестві Христа, у невизначеному майбутньому, до якого слід старанно готуватися. У доповнення до цього розробляється вчення про безсмертну душу і потойбічне життя. Вже йдеться не стільки про суспільні есхатологічні проблеми, як про особисті. Коло есхатологічних проблем звужується до інтересів окремої особи, до індивідуального спасіння, до вдосконалення, у заданих параметрах людської особистості дається воля задоволенню егоїстичних перспектив.

У зв'язку з цим змінюється соціальна орієнтація християнства. Від заперечення римської і всякої влади до визнання їх, від бунтарства до покори, від револьюціонізму до примирення з дійсністю. Разом із цим (і поруч із цим) відбуваються зміни в складі християнських общин. В общини приходять представники верхівки суспільства, ширшає соціальна база християнства. Для християнства відкриваються цілком реальні можливості стати релігією не частини, а всього суспільства, надбати здобутки цього суспільства. У цьому і був головний внесок у розвиток християнства апостола Павла. Але римське суспільство не відразу оцінило цей внесок. Він був страчений близько 65 р. н.е. під час гоніннь Нерона на християн. Проте є сумніви в тому, що Павло був

№№ №№ №№ №№ №№ №№ №№ №№ №№ №№ №№ №№ №№ №№ №№ №№

Зміст

Передмова.....	4
Частина I. ХРИСТІЯНСТВО.....	6
Розділ 1 Виникнення і становлення християнства.....	6
1.1. Історіографія виникнення християнства.....	6
1.2. Історичні, міфологічні, євангельські інтерпретації особистості Ісуса Христа....	10
1.3. Основні ідеї християнства.....	17
1.4. Біблія — священна книга християн.....	19
1.5. Еволюція християнства в процесі його формування.....	54
1.6. Основні положення християнського віровчення.....	74
1.7. Початок християнства на українських землях.....	86
Теми рефератів.....	106
Питання. Завдання.....	107
Тести.....	108
Рекомендована література.....	109
Підрозділ 1.1. Православ'я.....	110
1.1.1. Виникнення православ'я.....	110
1.1.2. Вселенське православ'я.....	110
1.1.3. Особливості православного віровчення і культу.....	120
1.1.4. Витоки українського православ'я.....	123
Теми рефератів.....	127
Питання. Завдання.....	127
Тести.....	128
Рекомендована література.....	129
Підрозділ 1.2. Католицизм.....	131
1.2.1. Особливості Римо-католицької церкви.....	131
1.2.2. Особливості католицького віровчення і культу.....	135
1.2.3. Католицькі ордени ченців.....	149
1.2.4. Організаційна структура Римсько-католицької церкви.....	150
Теми рефератів.....	154
Питання. Завдання.....	155
Тести.....	155
Рекомендована література.....	156
Підрозділ 1.3. Протестантизм.....	158
1.3.1. Релігійна реформація в Європі.....	158
1.3.2. Ранній протестантизм: особливості віровчення та культу.....	159
1.3.3. Пізній протестантизм: особливості віровчення та культу.....	163
1.3.4. Інші протестантські напрями.....	170
Теми рефератів.....	171
Питання. Завдання.....	172
Тести.....	173
Рекомендована література.....	174
Розділ 2 Духовні отці та мислителі християнства.....	175

Епікур.....	175
Сенека.....	177
Філон Александрійський.....	178
Ориген.....	180
Неоплатоніки.....	183
Плотін.....	184
Климент Александрійський.....	186
Василій Кесарійський.....	190
Григорій Ніський.....	192
Євагрій Понтійський.....	195
Іоанн Златоуст.....	197
Августин Блаженний.....	200
Іоанн Касіан.....	204
Діонісій Ареопагіт.....	204
Іоанн Лествичник.....	206
Максим Сповідник.....	208
Іоанн Дамаскін.....	210
Бернард Клервоський.....	212
Іоахим Флорський.....	214
Маймонід.....	215
Франциск Ассизький.....	217
Домінік де Гусман.....	219
Бонавентура.....	220
Тома Аквінський.....	221
Йоган Екхарт.....	224
Джон Вікліф.....	226
Томас Мюнцер.....	228
Мартін Лютер.....	230
Ігнатій Лойола.....	233
Жан Кальвін.....	234
Тереза Авільська (св. Тереза).....	237
Хуан де Ла Крус.....	238
Ульріх Цвінглі.....	239
Якоба Беме.....	240
Корнелій Янсен та янсенізм.....	241
Джордж Фокс і квакери.....	242
Філіп Якоб Шпенер.....	243
Серафим Саровський.....	245
Никодим Агіорит (Святогорець).....	247
Джон Уеслі.....	248
Луї Клод де Сен-Мартен.....	250
Огюст Конт.....	252
Джозеф Сміт і «Книга Мормона».....	252
Серен К'єркегор.....	256
Володимир Сергійович Соловйов.....	259
Рудольф Штайнер.....	262
Микола Олександрович Бердяєв.....	264
Рене Генон.....	273
П'єр Тейяр де Шарден.....	276
Карл-Густав Юнг.....	279
Розділ 3 Сучасні нетрадиційні релігійні культу.....	283
3.1. Тенденції змін в діяльності релігійних організацій.....	283
3.2. Загальні риси неорелігій.....	290
3.3. Основні моделі класифікації неорелігій, їх критерії.....	292

3.4. Релігії орієнтального напрямку	294
3.5. Синтетичні релігії	297
3.6. Езотеричні об'єднання і течії	299
Теми рефератів	301
Питання. Завдання	302
Тести	302
Рекомендована література	303
Розділ 4 Релігійне життя в сучасній Україні.....	305
4.1. Тенденції релігійно-правового процесу в Україні	305
4.2. Стан та динаміка релігійності в Україні	316
4.3. Вплив державно-конфесійних відносин, політики й релігійно-соціальних ідеалів на духовне життя українського суспільства	320
4.4. Свобода совісті: історично-релігієзнавче осмислення	332
4.5. Релігійна свобода і релігійні права людини в Україні	337
4.6. Релігійні організації в політичних реаліях України	344
Теми рефератів	349
Питання. Завдання	350
Тести	350
Рекомендована література	352
Частина II. ІСЛАМ	353
Розділ 5 Іслам. Загальна характеристика.....	353
5.1. Виникнення і поширення ісламу	353
5.2. Напрями й течії ісламу	363
Розділ 6 Коран — священна книга мусульман.....	374
6.1. Будова Корану та його зміст	376
6.2. Переклади Корану	381
6.3. Хрестоматійний матеріал з Корану	383
Розділ 7 Сунна як віроповчальний текст ісламу.....	387
7.1. Історія створення сунни.....	387
7.2. Хадис як головний складовий елемент сунни	389
7.3. Збирання та збирачі хадисів	392
7.4. Збірки хадисів	394
7.5. Хрестоматійний матеріал із сунни	398
Розділ 8 Духовні вчителі та мислителі ісламу	402
ПРОРОК МУХАММАД	402
АБУБАЦЕР	406
АБУ-Л-ХУЗАЙЛ	407
АВАНПАЦЕ	408
АВЩЕННА (Ібн Сіна)	409
АВЕРРОЕС (Ібн Рушд)	412
АЛЬ-АШПАРІ	416
АЛЬ-ГАЗАЛІ	417
АЛЬ-КІНДІ	420
АЛЬ-ХАЛЛАДЖ	423
АН-НАЗЗАМ	424
АС-СУЛАМІ	425
БАХМАНЯР	426
БІРУНІ	428
«БРАТИ ЧИСТОТИ»	430
ВАСИЛ ІБН АТА	432

ДАХРІТИ	433
ДЖАБАРІТИ	433
ДЖАБІР ІБН ХАЙЯН	434
ДЖАМІ АБДУРАХМАН	435
Ібн аль-Арабі	436
Ібн Рушд	437
ІБН-АЛЬ-ХАЙСАМ	438
ІБН ХАЛДУН	440
ІСЛАМ	443
ІСМАЇЛІЗМ	445
КАДАРИТИ	446
КАЛАМ	447
КОРАН	447
МААРІ	449
МАЗДАК	450
МАЗДАКІЗМ	451
МАНІ	452
МАНІХЕЙСТВО	452
МАРАГАІ АХВАДІ	453
МУТАНАББІ	453
МУРДЖИЗМ	453
МУТАЗИЛІЗМ	454
МУТАКАЛЛІЗМ	455
НАВОЇ АЛШЕР	456
НАІМІ	457
НАСІМІ ІМАМЕДДІН	457
НАСІР ХОСРОВ	458
НАСІРЕДДІН ТУСІ	459
НІЗАМІ ГЯНДЖЕВІ	462
ОМАР ХАЙЯМ	463
РУДАКІ	466
РУМІ ДЖАЛАЛАДДІН	467
СААДІ МУСЛІХАДДІН	469
СУНІЗМ	469
СУФІЗМ	470
ФАРАБІ	472
ФІЗУЛІ	475
ФІРДОУСІ	477
ХАГАНІ ШІРВАНІ	477
ХАРІДЖИЗМ	478
ХОРЕЗМІ	480
ХУРРАМІТИ	481
ШАБУСТАРІ МАХМУД	482
ШАХРАСТАНІ	483
ШІІЗМ	485
ШИРАЗІ	486
Рекомендована література	487
Додатки	496
Додаток 1. ХРИСТІЯНСТВО СЛОВНИК-ДОВІДНИК	496
Додаток 2. ІСЛАМОЗНАВЧІ ТЕРМІНИ. ГЛОСАРІЙ	721

НАВУКОВЕ ВИДАННЯ

І. В. Васильєва, К. О. Гололобова,
Т.Г. Горбаченко, В.І. Лубський, М. В. Лубська,
Т. І. Лубська, М. М. Стадник

ДУХОВНІ ВЧИТЕЛІ ТА МИСЛИТЕЛІ ХРИСТИЯНСТВА Й ІСЛАМУ

Навчальний посібник
для студентів-філософів та релігієзнавців

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 16.07.2024 р. Формат 70x100 1/16.
Друк цифровий. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 61,75. Тираж 100 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.

[Перейти на сайт](#) →